

ZA TRIEDNY PRÍSTUP KU SKÚMANIU SPOLOČENSKÉHO VEDOMIA

RÓBERT ROŠKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

ROŠKO, R.: For the Class Approach in the Investigation of Social Consciousness.

Filozofia 39, 1984, No. 1, p. 36.

In the paper the thought is developed that in investigating the processes of social consciousness we cannot do without the concept of the class antagonism in the period of building up the developed socialism either. The line of antagonism is drawn between the „anti-private property, antibourgeois, class collectivity“ and the bearers of private property tendencies who as a matter of fact occur in all socialist classes and groups.

The research ought to concentrate on a closer mapping of this line in studying the facts of social consciousness, whereby the necessity is pointed out that Lenin's scale of genetic forms of the class selfawareness, as worked out in the book *What to do?*, must be revived in the methodologic sense.

Smerovanie k rozvinutému socializmu je taká etapa vo vývoji našej spoločnosti, keď sa zákonite dostáva do popredia problematika spoločenského vedomia, jeho socialistickej kvality, jeho komunistického zamierania. A to nie azda iba v relácii k vedeckým pojednaniam, učebnicovým textom alebo novinovým úvodníkom, ale podstatne práve v relácii k hlavám, srdciam i motorike všetkých ľudí. Prečo? Lebo nechceme ustrnúť v polohe nerozvinutého socializmu, ktorý nazývame takým okrem iného preto, že v ňom ešte na každom kroku narážame na protirečenia medzi spoločenským bytím a spoločenským vedomím jednotlivcov i skupín.

Fundamentácia spoločenského života našich ľudí je už v rozhodujúcej miere socialistická, no mnohí jednotlivci sa ešte správajú tak, akoby sa ich to nie veľmi týkalo, akoby ich nejaký dobrý pán kráľ zbavil povinnosti striktne sa tým riadiť. Pokým sa budú tieto protirečenia presadzovať a uplatňovať v doterajšom stupni a rozsahu, totiž v stupni a rozsahu takom znepokojujúcom, že to viedlo Predsedníctvo ÚV KSČ k formulovaniu známeho *Listu*, dovtedy bude pre nás rozvinutý socializmus v polohe cieľovej funkcie. Lebo k rozvinutému socializmu patrí okrem iného aj dosiahnutie súladu medzi socialistickým bytím a spoločenským vedomím. Dosiahnutie takého stavu, keď nad socialisticou ekonomickou fundamentáciou života indivíduí sa bude klenúť nadstavba nepredstieraného socialistického cítenia, myslenia, chcenia, konania. Zatiaľ projektovanej harmónii všeličo chýba, niet jej v dostatočnej a žiadúcej miere, nestala sa všeobecne rešpektovanou mravnou (ba čo viac a horšie, ani právnou) normou.

O túto harmóniu treba ešte tuho zápasiť, pričom ako marxisti si uvedomujeme, že to nie je hocijaký zápas. Všade tam, kde ide o preko-

nanie protirečenia medzi socialistickým bytím a nesocialistickým spoločenským vedomím, ide o boj tried, o prejav triedneho boja. Je to prejav triedneho boja v nových podmienkach výstavby rozvinutého socializmu. Tento boj má v dôsledku predchádzajúcich revolučných premien mnohé významné zvláštnosti (inak by bol výrok o nových podmienkach frárou), avšak to ho nijako nezbavuje všeobecnej charakteristiky, že je to triedny boj, jeho prolongácia.

Jednou z jeho najvýraznejších zvláštností je vari to, že neprebíha medzi fixovanými zložkami socialistickej triedne sociálnej štruktúry (teda medzi triedou socialistických robotníkov, triedou socialistických družstevných roľníkov a skupinou socialistickej inteligencie) ako celkami, ale takrečeno *vnútri* každej z týchto troch štruktúrnych zložiek. Socialisticky mysliaci a konajúci robotník sa dostáva do antagonistického triedneho protikladu voči buržoázne mysliacemu a konajúcemu robotníkovi. Socialisticky orientovaný družstevný roľník voči buržoázne orientovanému družstevnému roľníkovi. Socialisticky sa osvedčujúci príslušník inteligencie voči buržoázne sa osvedčujúcemu príslušníkovi inteligencie. A keby sme pristúpili na tendenciu niektorých sociológov objavovať v socializme stále nové a nové zložky sociálnej štruktúry metódou členenia vyššie uvedených troch, mohli by sme v aplikácii našej kardinálnej hypotézy o špecifickej povahe rozloženia triedneho antagonizmu v našej súčasnej populácii pokračovať ďalej. Pravdepodobne naozaj nejstvue roku 1983 v ČSSR taká profesiová, biosociálna, národnostná či lokálna skupina, o ktorej by sa dalo hodnoverne povedať, že sa celým súhrnom svojej členskej základne a *celým súhrnom* aktov svojho myslenia i konania jednoznačne nachádza na jednom z dvoch pólov rozhodujúceho triedneho antagonizmu súčasnej dejinnej epochy. Každá z uvedených tried a skupín sa v tomto ohľade vnútorne štiepi. K vnútornému štiepeniu dochádza aj u jednotlivcov, na čo už mnohí zrejme prišli, a niektorí to o sebe aj úprimne vyslovili.

Keď sme si predsavzali sústrediť sa na našom seminári predovšetkým na teoretické a metodologické východiská skúmania procesu tvorby, rozširovania a upevňovania socialistickeho spoločenského vedomia, tak otázka triedneho prístupu je bod, ktorému treba v sociologickom pláne seminára venovať prvoradú pozornosť. Čo to znamená uplatniť v našom výskume triedny prístup?

Najmladšia generácia sociológov, ktorá sa narodila do vzťahov reálneho socializmu, pri počutí slova „triedy“ preferuje zvyčajne jeden jeho význam — berie ich predovšetkým v zmysle neantagonistických tried socialistickej spoločnosti. Od svojich učiteľov sa dozvedá, že socializmus je ešte triednou spoločnosťou, čoho výrazom je členenie populácie na robotníkov, roľníkov a inteligenciu. Tieto socialistické triedy (v prípade inteligencie dáva sa prednosť označeniu „skupina“, resp. „veľká skupina“) nie sú voči sebe nepriateľské. Kráčajú bok po boku za spoločným komunistickým cieľom, ktorý sa dosiahne vtedy, keď sa

odstránia prežívajúce podstatné rozdiely medzi nimi. Rozdiely spočívajú v tom a v tom, a sú zapríčinené tým a tým — ide o veci pomerne dobre preskúmané a didakticky systematizované. K beztriednemu komunizmu sa kráča cestou zbližovania socialistických tried a skupín. Zbližovanie je mnohorozmerný proces, má veľa aspektov a rovín vrátane roviny spoločenského vedomia, atď., atď.

Ako vidieť, v tejto myšlienkovej línii niet miesta pre triedny antagonizmus, a sociológ z najmladšej generácie ho z tejto línie nevie ani vyvodiť. V diachronickej perspektíve ostal triedny antagonizmus pred bránami socializmu, v synchronickej perspektíve bol vytlačený za hranice ČSSR do kapitalistickej cudziny. Pousilujeme sa urobiť nepriepustnými obidva tieto kanály, ktorými sa snaží opätovne k nám preniknúť, a budeme mať po starostiach.

Inými slovami, ak sa napriek neantagonistickej triednej artikulácii československej spoločnosti predsa len v nej empiricky objavia fenomény triedneho antagonizmu, tak to nemá žiadne vnútorné zdroje, nepresadzuje sa to v nich a z nich, ale prichádza to zvonka, je to importovaný tovar. Médium transferu sú ľudské hlavy, preto si treba na ne posvietiť. Hlavný výskumný problém: čo sa musí s nimi odohrať, aby prestali fungovať v naznačenom nežiadúcom smere?

Formulácia problému mladého sociológa očividne uspokojí, veď mu umožňuje okamžite sa pustiť do práce a v maximálne krátkom čase zhrnúť zistenia, na ktoré sa už čaká (alebo ani nečaká). Za vrchol svojho triedneho prístupu bude náš sociológ neraz považovať to, že získané údaje prezentoval osobitne za respondentov-robotníkov, respondentov-roľníkov, respondentov z radov inteligencie. Veru, aj na takúto trivialitu sa niekedy redukuje jeden z kardinálnych princípov marxisticko-leninskej sociológie, princíp triednosti, princíp straníckosti.

Keď vo východisku výskumu formovania socialistického vedomia vyzdvihujeme princíp triednosti my, tak máme na mysli *triedny antagonizmus* a *triedny boj*. A to aj v etape budovania rozvinutého socializmu, o ktorú v tomto výskume ide. Nech už je kategória *neantagonistickej* triednej štruktúry pre poznávanie tejto etapy akokoľvek potrebná, nesmie nám zastrieť kľúčový metodologický význam kategórie antagonistických tried. Po celej ceste k úplnému komunizmu ide predovšetkým o riešenie antagonistického triedneho protikladu a ani problém tzv. neantagonistických tried nemôžeme posúdiť adekvátne, ak ho budeme pozorovať separovane od triedneho antagonizmu a jeho dejinného pohybu.

O čo ide v komunistickej prestavbe sveta, či presnejšie v najhlbšej, najzákladnejšej a najrozhodujúcejšej rovine tejto prestavby? Stručne povedané, o víťazstvo *kolektivistickej* koncepcie všeludského nad koncepciou *súkromnovlastníckou*.

Ozajstným antagonistickým protipólom komunizmu je práve súkromné vlastníctvo, a to nie nejaká jedna jeho podoba, ale súkromné vlastníctvo ako také, všetky možné formy súkromnovlastníckych vzťa-

hov. Isteže, súkromné vlastníctvo sa stavia voči komunizmu rovnako nezmieriteľne a odmietavo, hoci v istých súvislostiach, o ktorých bude ešte reč, môže to robiť krajne pokrytecky. Je to teda situácia par excellence „kto z koho“, situácia antagonistického protikladu. Triedne antagonistickou ju nazývame preto, lebo sa v nej konfrontujú, zrážajú, dosahujú víťazstvá alebo bývajú porázané nie azda kategórie, pojmy, idey odseparované od triednych individuí či individuami napĺňaných tried, ale práve tieto triedy individuí s príslušnými kategóriami, pojмами a ideami, resp. s tomu zodpovedajúcim spoločenským konaním. Komunizmus ako idea by bol bezmocný, keby neexistovala trieda ľudí, ktorá túto ideu živí, dáva jej k dispozícii svoju kolektívnu energiu, vášnivo chce jej uvedenie do života a súčasne vie, ako na to.

Pomenovanie tejto triedy môže sa časom meniť, napr. raz ju identifikujeme slovom proletariát, inokedy slovom robotnícka trieda. Dajú sa použiť aj iné názvy, na tom záleží dosť málo. Podstatné je, aby bez ohľadu na použitý slovný znak išlo o triedu ľudí, ktorá zásadne stojí na pozíciách komunizmu, a je v antagonistickom vzťahu k triede ľudí, ktorá reprezentuje pól súkromného vlastníctva. Toto je jedine adekvátny rozmer svetodejiny triedy, o ktorú ide, jej skutočne podstatný, najpodstatnejší rozmer. Každé iné jej určenie ju zachytáva v nejakej genetickej alebo štruktúrnej špecifikácii, a musíme dávať veľký pozor, aby nám takáto špecifikácia nezastrela to hlavné. Nie azda iba kvôli poriadku v pojmoch, hoci bez takéhoto poriadku niet vedeckej teórie, no ešte viac kvôli efektívnosti revolučne pretvárajúcej činnosti. Akékoľvek zúženie skutočného rozmeru antisúkromnovlastníckej, antiburžoáznej triednej kolektivity odvádza pozornosť od hlavného sociálne diferencujúceho kritéria a vedie k triešteniu síl pri sledovaní epochálneho komunistického cieľa.

Domnievam sa, že práve to mal na mysli Kosolapov v minuloročnom mimoriadnom čísle *Novej mysle* venovanom teoretickým otázkam rozvinutého socializmu, keď utrúsil štipľavú poznámku na adresu tých, čo sa oddávajú „sociologickému cvičeniu so stále zlomkovitejšou sociálnou, profesionálnou, vekovou a ďalšou diferenciáciou spoločnosti“. [1, s. 30] Treba s ním súhlasiť, že pri takomto „podrobníčení“, ktoré nejeďen sociologický výskumník mýlne pokladá za prenikanie do hĺbky, „mohla by nám uniknúť hlavná perspektíva a uvážené chápanie toho, čo sa deje“. [1, s. 30]

Aký záver vyvodzujeme z toho všetkého pre zameranie našej výskumnej úlohy? Predovšetkým ten, že nám pôjde o získanie a analýzu takých faktov, na základe ktorých budeme môcť dostatočne presne a vierohodne posúdiť aspoň niektoré vybrané aspekty toho, aký je súčasný stav pripravenosti antiburžoáznej triednej kolektivity zvädzať úspešný boj so svetom súkromného vlastníctva, a spolu s tým kliesniť cestu k „zospoločenščenému ľudstvu“.

Samozrejme, reč je o „československej“, prípadne ešte užšie „slo-

venskej“ antiburžoáznej kolektivitě, lebo nemáme použiť skúmať túto otázku v svetovom meradle. Štátny plán základného výskumu nám dokonca dáva šancu postupovať v línii zužovania ešte ďalej, keď nás výslovne zaväzuje k skúmaniu vedomia len v prostredí robotníkov a inteligencie. Hoci to nechápeme ako výslovný zákaz poobzerať sa z hľadiska výskumného cieľa aj po triede družstevných roľníkov, rozhodovanie o tom neprišlo ešte na program dňa. Zatiaľ sa pohybuje v polohe základných teoretických a metodologických koncepcných úvah, a nedomnievame sa, že by sme mali pokladať túto fázu za vyčerpanú pred jej faktickým ukončením.

Pojmom antiburžoáznej triednej kolektivity (či azda subjektu?) chceme zvýrazniť jednoducho to, že nám nejde o triedu robotníkov v ekonomickej abstrakcii, či dokonca v ešte chudobnejšej abstrakcii technologickej, ale eminentne aj v zmysle politicky a ideologicky sa presadzujúceho subjektu.

Od začiatku kapitalizmu je ekonomické určenie robotníka také, že ho to stavia do antagonistického protikladu voči kapitálu a súkromnému vlastníctvu vôbec. Ide však ešte aj o to, aby sa sám robotník staval a vedel stavať proti kapitálu a akémukoľvek súkromnému vlastníctvu, čo nie je jedno a to isté. Je v tom rozdiel, ktorý sa môže časom zotrieť (a revolučný optimizmus sa zakladá na rozoznávaní nevyhnutnosti a normality práve tohto typu vývoja), no môže prerásť do protirečenia, ba i do protikladnosti.

Tento rozdiel zvykneme reflektovať slávnou heglovskou dvojicou pojmov „an sich“ a „für sich“ — robotnícka trieda „osebe“ a robotnícka trieda „pre seba“. V meradle triedy sa prechod z jedného štádia do druhého začal a urobil ďalekosiahle kroky pomerne dávno, už v rámci kapitalizmu. Avšak na úrovni individuálnych členov robotníckej triedy sa ten istý prechod znova a znova, s každou generačnou vlnou robotníkov opakuje, reprodukuje. Tým je dané, že medzi robotníkmi môžeme v každý časový okamih nájsť vrstvy robotníkov, charakterizovaných rozličným postavením na stupnici pohybu od nulovej triednej subjektivity („an sich“) k úplne rozvinutej triednej subjektivite („für sich“).

Stupňovitost' uvedeného pohybu hlboko analyzoval V. I. Lenin v knihe *Čo robiť?*, a to pomocou kategórie triedneho uvedomenia. Rozlíšil tri zásadne odlišné stupne: 1. stav triednej nevedomosti; 2. stav trade-unionistického uvedomenia; 3. stav sociálno-demokratického (dnes by sme povedali komunistického) uvedomenia. Samozrejme, tieto tri stupne reflektujú iba najhrubšie členenie pohybu. No keďže sa nimi kladú demarkačné čiary do skutočne uzlových bodov vývinovej línie, treba ich pokladať za nepostrádateľný metodologický inštrument akejkoľvek jemnejšej analýzy. A treba ich za takýto inštrument pokladať nielen vzhľadom na analýzu dávnominulej empirie, ale aj vzhľadom na skúmanie najaktuálnejších problémov formovania socialistického triedneho vedomia.

Formulujeme hypotézu, že sa aj v etape budovania rozvinutého socializmu do antiburžoázne orientovaného triedneho subjektu zaraďujú robotníci (a po nich, či vedno s nimi tiež príslušníci ostatných socialistických skupín) *nie priamo a automaticky* v dôsledku číreho objektívneho postavenia v systéme socialistickej organizácie práce, ale *zložitým sprostredkujúcim procesom* triedneho sebauvedomovania, ktorého tri hlavné štádiá poznáme vďaka prenikavej Leninovej analýze. Tak ako sám fakt objektívnej začlenenosti do kapitalistickej organizácie práce nestaval robotníka v predrevolučných časoch do kohort revolučného proletariátu, tak ani sám fakt začlenenosti do socialistického pracovného organizmu z nikoho ešte nerobí socialistického človeka v inom význame, než vo význame „an sich“. Toto „an sich“ je síce nesmierne dôležité, je to formotvorný základ, bez ktorého a mimo ktorého by bolo všetko ďalšie zbytočným snom, no zároveň je to čosi nehotové, nedokončené.

Byť socialisticky definovaným človekom „an sich“ nevylučuje ľahostajnosť, dokonca nevraživý postoj k socializmu. Cesta odtiaľ k socialistickému človeku „für sich“, k antiburžoáznej triednej kolektivitě je ešte ďaleká. V našej výskumnej hypotéze kalkuluje s tým, že nie všetci jednotlivci z generačných okruhov súčasnosti ju dokážu celú prejsť. Niektorí sa zastavia na polceste (to je to, čo Lenin pomenoval trade-unionistickým uvedením a od neho sa odvíjajúcim konaním), niektorí sa vôbec neodlepia od štartovacieho bodu, no a budú aj takí, čo to budú ťahať späť k „starým zlatým časom“.

Platnosť tejto všeobecnej schémy sa dá predpovedať takmer apriórne, ešte než vstúpime do hlbšieho empirického skúmania problému. Čo sa však takto prognózovať nedá, je konkrétny dobový sociálny obsah vývinovej typológie antiburžoázneho uvedomenia, nasýtenosť jednotlivých typov populáciou, preferovanie toho či iného typu v prostredí rôznych socialistických tried definovaných pomocou „objektívnych“ kritérií, empirická podmienenosť jednotlivých typov, ich rozšírenosť atď. a pod. Tu nám už Lenin viac ako metodologicky naozaj neporadí, tu sa musíme sami chytiť svojho rozumu.

Keď aplikujeme Leninovu schému základných stupňov triedneho sebauvedomovacieho procesu v etape budovania rozvinutého socializmu, treba predovšetkým určiť, ktoré vývinové fázy svojho konštituovania má už československý (resp. slovenský) antiburžoázny triedny subjekt za sebou.

Pri riešení tejto otázky máme spočiatku sklon nebrať ohľad na podstatnú začlenenosť tohto subjektu do celku sveta. Bez ďalšieho akceptujeme výrok, že vyriešil základné problémy prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu, a je determinovaný úlohami prvej fázy komunizmu.

V tomto výroku je zaiste kus pravdy, ale aj jeden veľikánsky a nebezpečný sebaklam. Teória fázovania komunistickej prestavby sveta, ako je známe, bola geneticky nerozlučne spojená s istou teoretickou predsta-

vou, s predstavou tejto prestavby ako synchronne prebiehajúceho celosvetového procesu. Len čo sa však ukázala možnosť víťazstva socializmu v jednej krajine a potom postupne v ďalších, a keď sa táto možnosť aj realizovala, nadobudol pojem prechodného obdobia dvojaký význam, stal sa ambivalentným. Prvý význam, definovaný meradlom sveta, nestraťil nič zo svojej prvotne vyslovenej teoretickej hodnoty, a treba ho pokladať za hlavný a rozhodujúci. Druhý význam, definovaný meradlom jednej krajiny, napríklad Československa, začal hrať vážnu úlohu v súvislosti s empirickým faktom nerovnomerného prechodu k socializmu, s faktom socialistických revolúcií takrečeno po častiach. Tento význam je sekundárny, odvodený. Neslobodno ho preceňovať, nehovoriac o neprípustnosti jeho absolutizovania.

Výrok, že náš československý antiburžoázny subjekt má už úlohy prechodného obdobia za sebou, je prejavom takéhoto preceňovania a absolutizovania. Treba ho hodnotiť ako formu protirečenia medzi reálnym bytím tohto subjektu a medzi jeho bytím predstavovaným, mysleným, uvedomovaným. Signalizuje to medzery v internacionalistickom chápaní vecí, sklon k nacionálnemu uzatváraniu sa do seba a pod. Teda javy, ktoré súvisia s nesmierne vážnou dimenziou antiburžoáznej triednej kolektivity a ktoré rozhodne nesmieme z nášho výskumu formovania socialistického spoločenského vedomia vypustiť. Najmä nie v Československu, kde krízové šesťdesiate roky vyplavili nedostatky vo formovaní tejto dimenzie väčšími, než by sme to boli predtým ochotní pripustiť.

V tejto súvislosti sa žiada poznamenať dve veci, ktoré by nemali uniknúť našej pozornosti.

Prvá vec sa týka rozdielu medzi teoretickým vedomím antiburžoáznej triednej kolektivity a tzv. bežným vedomím každého jej individuálneho člena. Tento rozdiel je nesporný a určite sa tu o ňom ešte čo to povie. Mne ide o jedno: keď sa rieši rozpor medzi spoločenským bytím a vedomím, rieši sa samozrejme na oboch stranách rozdielu, nielen napr. na úrovni teórie, alebo len na úrovni bežného vedomia. Pritom teoretické vedomie môže voči mase bežných vedomí zohrávať povznášajúcu úlohu iniciátora pohybu, ale môže aj skostnatieť a pokulhávať za potrebami praktického života, ktoré sa už stali natoľko pribojnými, že ich svojimi neteoretickými prostriedkami bežné vedomie registruje celkom bežne, len teória ostáva voči nim hluchá a slepá.

Z tohto hľadiska by bolo napr. priúzkke žiadať od výskumu formovania socialistického vedomia, aby sa zaoberal výlučne procesom presadzovania už hotových teoretických obsahov do individuálnych hláv. Ide aj o stvárňovanie samých týchto teoretických obsahov a o iniciatívu celej masy individuálnych hláv, individuálnych praktických skúseností pri ich stvárňovaní a vyzdvihovaní na piedestál kolektívneho teoretického rozumu.

Druhá vec sa týka dejinného vývoja samého antiburžoázneho triedneho subjektu, menovite jeho vernej, adekvátnej sebareflexie.

Aby mal antiburžoázny triedny subjekt v každý časový okamih jasný pojem svojho triedneho protikladu, musí mať jasný pojem seba samého, musí vedieť viesť presnú deliacu čiaru medzi „my“ a „oni“. Otázka tejto deliacej čiary sa s vývojom antiburžoázneho triedneho subjektu od triedy „osebe“ k triede „pre seba“ čoraz viac komplikuje. Napr. proletariát pri prechode k trade-unionistickému uvedomeniu a organizovaniu si vytvára vrstvu profesionalizovaných odborárskych úradníkov. Neskôr v etape politického uvedomenia a politickej organizovanosti vytvára celú štruktúru vlastných profesionalizovaných nadstavbových funkčných zložiek atď. To všetko obohacuje a rozširuje pôvodné proletárske „my“. Inak povedané, antiburžoázne „my“ z jedného vývinového stupňa sa nezhoduje, totiž nezhoduje do poslednej nitky, s antiburžoáznym „my“ z druhého, vyššieho vývinového stupňa.

Ako je to s tendenciou zaostávania spoločenského vedomia za spoločenským bytím z tohto hľadiska? To je prípad, keď sa nižšie vývinové „my“ aplikuje aj na vyššom stupni historického pokroku. Tým sa vlastne vývoj neguje, neberie sa na vedomie. Pôvodný, teraz už prekonaný stav vecí sa jednoducho vyhlasuje za ďalej trvajúci, za neprekonaný. Robotník, ktorý podľa uvedenej schémy odmieta pojať do „my“ členskú základňu komunistickej strany, vydáva tým o sebe, o stave svojho triedneho uvedomenia výrazné a vcelku jednoznačné svedectvo. Nepriamo o sebe vypovedá, že vo svojom individuálnom triednom sebauvedomovaní neprekročil hranicu trade-unionistického uvedomenia, ba možno zaostáva ešte viac. A keď na podobnom závere zotrvá stranícka inteligencia? Tak je to zrejme symptóm toho, že sa nechala strhnúť na úroveň najzaostalejších vrstiev robotníctva namiesto toho, aby tieto vrstvy dvíhala na dosiahnutú historickú úroveň rozvoja proletárskeho, robotníckeho, antiburžoázneho, komunistického „my“.

V okruhu sebareflexívnej problematiky narážame ešte aj na iný jav, ktorý by nemal uniknúť našej výskumníckej pozornosti. Spočíva v strate vedomia identity členov antiburžoáznej triednej kolektivity smerom do minulosti. Je to presný opak toho, čo sme registrovali vyššie. Tam išlo o „stratu“ vedomia identity pri prechode k vyššej vývinovej fáze, tu ide o stratu vedomia identity so zreteľom na nižšiu vývinovú fázu. Vyvinutejší antiburžoázny triedny subjekt sa nepriznáva k svojej nerozvinutej forme, prejavuje značné rozpaky, keď ju má zahrnúť do svojho „my“. Cíti sa nad ňu povznesený, prejavuje sklon odtrhnúť sa od nej, definovať sa ako v dejinách čosi úplne nové, bez kontinuity. Najlepšie sa to dá demonštrovať na pojmoch proletariát a socialistická robotnícka trieda. Začnite sa pýtať, či je to jedna historická trieda, alebo dve rozdielne triedy, a ozve sa vám zádušné pohmkávanie aj tam, kde by ste to vôbec nečakali.

Stále sa vraciame k aspektom historického vývoja antiburžoáznej triednej kolektivity. Má to svoje logické zdôvodnenie, lebo skúmať aktu-

álne problémy formovania socialistického vedomia nezávisle od tohto kontextu nezaručuje ani minimálnu nádej na úspech.

Z nastúpenej cesty genetického prístupu nezídeme ani v záverečnej časti referátu, kde sa chceme stručne dotknúť jednej závažnej otázky. Začali sme sa ňou zaoberať v súvislosti s analýzou empirickej údajovej bázy z medzinárodného výskumu zbližovania robotníckej triedy a inteligencie, no už tam sa ukazovalo, že sa bez nej nepohneme ani pri skúmaní socialistického spoločenského vedomia. A to jednoducho preto, lebo socialistické vedomie sa adekvátne chápe vtedy, keď sa chápe ako vedomé socialistické bytie. Ak teda vo vedomí našich súčasných robotníkov, technickohospodárskych pracovníkov, zamestnancov dopravy, obchodu, školstva, vedy, zdravotníctva atď. pozorujeme spor socialistických a protisocialistických tendencií s prevahou buď jedných alebo druhých, neodvratne sa nám musí vynoriť otázka, či to azda nesúvisí s tým, že aj spoločenské bytie príslušných sociálnych indivíduí je takto vnútorne protirečivé a či obstojí naša stereotypná fráza, že v spoločenskom bytí sme už rýdzo socialistickí, no z vedomia nie a nie zahnať mátožiacie tieň minulosti? Či to nie je skôr tak, že aj sféru ekonomického bytia máme popri modernom socialistickom vybavení zapratanú všakovými rárohami od výmyslu sveta, a že sa týchto dávnominulých súputníkov nášho života nemôžeme len tak z ničoho nič zbaviť, lebo ich zatiaľ nevieme ničím lepším nahradiť?

Nemám dostatok priestoru, aby som mohol podrobnejšie vyličiť spôsob, akým sme nadhodený problém riešili. Bude to publikované v poslednom tohtoročnom čísle časopisu *Sociológia*. Uvediem iba toľko, že sme pri riešení tohto problému zaviedli jednak pojem *spoločenského pracovného okruhu (SPO)*, jednak pojem *domáceho pracovného okruhu (DPO)*, že sme vzťah medzi týmito okruhmi definovali ako zvláštnu formu delby práce a že sme formulovali záver, podľa ktorého individuálne rozmery spoločenského bytia našich súčasníkov nevystihujeme pravdivo, ak ich nepochopíme v rozpornej jednote oboch zložiek tejto delby práce. Len práca v spoločenskom pracovnom okruhu má charakter socialistickej veľkovýrobnej práce in sensu stricto. V domácom pracovnom okruhu, ktorý môže mať viacero pracovných sektorov, ide spravidla o výroby alebo služby v malom. Čo do ekonomicko-vzťahovej povahy môžu mať práce v DPO buď formu naturálnej produkcie určenej na krytie potrieb úzkeho okruhu členov domácnosti, alebo môžu viesť k vytváraniu tovarov a vzťahov výmeny. Údaje z výskumu zbližovania ukázali, že najmä slovenské robotníctvo, no v pozoruhodne veľkom zastúpení aj priemyslová inteligencia, strieda prácu v SPO so silne frekventovanou materiálno-produktívnou prácou v DPO, a to či už v jeho agrárnom sektore, v sektore remeselných prác, v sektore údržby a opráv, alebo v nejakej kombinácii uvedených sektorov.

Koho by nenapadlo položiť si v tejto súvislosti otázku, akým spôsobom vplýva táto rozdvojenosť ekonomického bytia ľudí na ich psychiku,

myslenie, hodnotové orientácie, celkový postoj k socialistickým spoločenským cieľom?. Ktorému z uvedených dvoch pracovných okruhov sa dáva spravidla prednosť? Ktorý z nich sa chápe ako hlavný a ktorý ako odvodený, vedľajší? Údaje z výskumu zbližovania neumožňujú na tieto a podobné otázky odpovedať, avšak tieto otázky sú nesporne vážne, a v projektovanom výskume vedomia by sme ich chceli rozhodne ventillovať.

Úplne na záver ešte jedna úvaha. Nebude obsahovať nič, čo by z doterajšieho vývoja marxistickej myšlienky nebolo známe. Súkromné vlastníctvo, voči ktorému stojí naša triedna kolektivita v antagonistickom protiklade, je reprezentované nie jednou, ale dvoma buržoáziami. Jednu jej formu stelesňujú kapitalisti, druhú maloburžoázia. Ich genetický vzťah je taký, že kapitalistov treba pokladať za rozvinutú formu maloburžoázie. Nemožno chcieť skoncovať s jedným a súčasne brať na milosť druhých. No odstrániť kapitalistov je ľahšie ako odstrániť maloburžoáziu. Ak socialistická veľkovýroba produktov a služieb neurobí maloburžoázne súkromníckeho výrobcu zbytočným, bude sa opäť a opäť dvíhať k životu ako skosený trávnik po blahodárnom daždi. Keď sa mu zakáže existovať na „plný úväzok“, zvolí si cestu „čiasťkových úväzkov“. Rozvinie také formy „deľby práce“ medzi spoločenským a domácim pracovným okruhom, že budeme žasnúť. A aj fakticky žasneme, lebo s typom maloburžoázie na „čiasťkový úväzok“, takým príznačným práve pre etapu budovania rozvinutého socializmu, sa priveľmi nerátalo. Nie sme na triedny boj s týmto typom dostatočne pripravení. Čoraz naliehavejšie si uvedomujeme, že je to typ veľmi nebezpečný, lebo demoralizuje všetko, čo sa demoralizovať dá. No to je málo. Treba živelný príval tohto typu racionálne zvládnuť, podriaďiť ho spoločenskej kontrole. Aj náš výskum si bude klásť za úlohu prísť pri riešení tohto nesporne zložitého, ťažkého, vysilujúceho problému so svojou troškou do mlyna.

LITERATÚRA

1. KOSOLAPOV, R. I.: Přínos XXIV., XXV. a XXVI. sjezdu KSSS k teoretickým a politickým otázkám rozvinutého socializmu a přechodu ke komunismu. Nová mysl, zvláštní číslo, duben 1982.

ЗА КЛАССОВЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Роберт Р о ш к о

Центральным пунктом статьи является мысль о том, что при исследовании процессов общественного сознания и на этапе строительства развитого социализма нельзя обойтись без понятия классового антагонизма. Линия антагонизма проходит между „античастнобственнической, антибуржуазной классовой коллективностью“ и носителями частнобственнических тенденций, которые эмпирически группируются из всех социалистических классов и групп. Исследование должно сосредоточить внимание на более конкретном

постижении данной линии путем изучения фактов сознания, причем автор указывает на необходимость в методологическом плане актуализировать шкалу форм развития классового самосознания, разработанную Лениным в его труде „Что делать?“.

FÜR DEN KLASSENZUGANG ZUR UNTERSUCHUNG DES GESELLSCHAFTLICHEN BEWUSSTSEINS

Róbert Roško

Den Mittelpunkt der Studie bildet der Gedanke, dass man bei der Untersuchung von Prozessen des gesellschaftlichen Bewusstseins ohne den Begriff des Klassenantagonismus auch in der Etappe des Aufbaus des entwickelten Sozialismus nicht auskommt. Die Antagonismuslinie verläuft zwischen der „gegen Privateigentum und Bourgeoisie gerichteten Klassenkollektivität“ und den Trägern von Tendenzen des Privateigentums, die sich empirisch aus allen sozialistischen Klassen und Gruppen rekrutieren. Das Forschungsvorhaben zielt auf eine genauere Kartographierung dieser Linie durch das Studium von Bewusstseinsfakten, wobei die Notwendigkeit der methodologischen Aktualisierung der von Lenin in der Schrift *Was tun?* herausgearbeiteten Skala der Entwicklungsformen des Klassenbewusstseins hervorgehoben wird.